

Reactie uitgesproken op de avond in de Balie op 21 november 2017

Laat ik met een bekentenis beginnen: tot voor kort ben ik altijd met een hele wijde boog om Oswald Spengler heengelopen. Dat heeft twee concrete oorzaken. In de eerste plaats heb ik wijsbegeerte in Utrecht gestudeerd en daar deden we nauwelijks iets aan continentale filosofie. Het was bij ons antieke wijsbegeerte en Descartes en Spinoza wat de klok sloeg. Daarnaast kregen we syllabi vol taalfilosofen voorgeschoteld, met daarin teksten van Frege, Russel, Wittgenstein, Tarski en Dummet. Uiteindelijk ben ik afgestudeerd op de receptie van Spinoza in Nederland – een logische keuze gelet op de expertise van de medewerkers. Hele filosofische landschappen bleven daardoor echter in nevelen gehuld. Dat compenseerde ik door naast mijn studie veel lezingen en debatten elders bij te wonen. Maar precies daarin schuilt de tweede reden dat ik altijd met een wijde boog om Spengler ben heengelopen. Op een avond bezocht ik een bijeenkomst over *Geschlecht und Charakter: Eine prinzipielle Untersuchung* van de Oostenrijkse filosoof Otto Weiniger, die een tijdgenoot van Spengler was. Zelden had ik zoveel vrouwonvriendelijke en antisemitische uitspraken op een avond gehoord. En dan leek er nog een sfeer van bewondering voor de schrijver te hangen in de zaal ook. Dat deed de deur dicht: voor mij voorlopig geen ‘grote’ Duitse denkers meer.

Dat veranderde toen ik gevraagd werd deel te nemen aan deze Spengler-avond. Mijn nieuwsgierigheid was gewekt door alle controverse rondom het boek en de begeleidende vraag waarmee ik werd uitgenodigd: als u zelf een boek zou moeten schrijven met de titel *De ondergang van het avondland*, waar zou dat dan over gaan?

Voordat ik die vraag beantwoord, wil ik eerst mijn leeservaring met u delen. Tot mijn grote verrassing viel Spengler reuze mee. Het eerste boek is fascinerend en biedt veel stof tot nadenken. Mark Wildschut, die een buitengewoon goede vertaling afleverde, adviseert de lezers aan het infuus van Spengler te gaan liggen en het te ondergaan. Dat werkt, want het is een overweldigende tekst en er staan fraaie zinnen in, zoals ‘Wie de vooruitgang bestrijdt, beschouwt deze activiteit toch zelf als een vooruitgang’ en ‘Uiteindelijk sluiten taal en waarheid elkaar uit’.

Helaas ging het flink tussen Spengler en mij flink mis in het vierde hoofdstuk van het tweede boek, wanneer hij uitweidt over de man en de vrouw. De vrouw is volgens hem geschiedenis, de man maakt geschiedenis. Spengler produceert krankzinnige zinnen, zoals ‘De vrouw behaalt haar overwinning in het kraambed’, ‘Het vrouwelijke staat dichterbij het kosmische’ en ‘De man beleeft het lot en begrijpt de causaliteit, de logica van het geworden volgens oorzaak en gevolg. De vrouw daarentegen is lot, is tijd is de organische logica van het worden zelf’. Tegen de achtergrond begrijpt de lezer ook ineens waarom er zo weinig vrouwen voorkomen in zijn boek: Spengler rept met geen woord over de vele schrijfsters, kunstenaressen, vorstinnen die de Westerse geschiedenis rijk is. Zijn wereld is een

mannenwereld. En dat terwijl hij in een maatschappelijke werkelijkheid leefde waarin de eerste feministische golf tot bloei was gekomen en in steeds meer landen het kiesrecht aan vrouwen werd toegekend (in Duitsland gebeurde dat in 1918). Dat is kennelijk allemaal aan deze kamergeleerde voorbijgegaan. Spengler faalt in dit opzicht volkomen en ik kan slechts zeggen dat vanuit emancipatoir oogpunt het Avondland niet ten onder is gegaan, maar dat er juist enorme vooruitgang is geboekt. Terecht geeft Marli Huijser Spengler dan ook een flinke genderkritische draai om de oren (<https://www.leesspengler.nl/actueel/blog/1403/spengler--vrouwen-en-culturen/>)

Historici en toekomstvoorspellingen

Als ik over Spenglers man-vrouw visie probeer heen te stappen – zij het met moeite –, biedt zijn werk gelukkig ook inspirerende aanknopingspunten. Als historicus ben ik gefascineerd door zijn poging de geschiedenis op voorhand te willen bepalen. Voor historici is het doen van toekomstvoorspellingen een doodzonde, want we worden getraind om de geschiedenis als contingent en toevallig te beschouwen en om alles radicaal te historiseren. De toekomst is niet ons domein, maar we houden ons louter bezig met het verklaren van de loop der dingen in het verleden. In feite onderzoeken we echter hoe we in retrospectief de toekomst hadden kunnen voorspellen en in dat opzicht is er wel degelijk een relatie met Spengler te leggen.

Ik geef een voorbeeld uit mijn eigen praktijk als historicus. In mijn laatste boek, *Vieren van vrede* (2016), heb ik de rol van vredesverdragen in het ontstaan van een Nederlandse identiteit in de periode 1648-1815 onderzocht. Elk vredesverdrag bleek de kiem van een volgende oorlog te herbergen ofwel een voorspellende waarde in zich te dragen. De Engelse literatuurhistorica Elaine Scarry heeft die opvatting als volgt geformuleerd: ‘It has been argued that peace treaties, far from minimizing the possibility of war, instead specify the next occasion of war; they in effect become predictive models or architectural maps of the next war’. Volgens deze visie vormt ieder vredesverdrag de opmaat voor een volgend gewapend conflict. Er staat namelijk altijd wel een compromis in dat voor een van beide partijen ongunstig uitpakt; de wonden zullen doetteren en onherroepelijk tot een schending van het verdrag leiden. De cynische stelling van het boek luidt dan ook: vrede is de voortzetting van oorlog met andere middelen, als een variant op eerdere uitspraken van Carl von Clausewitz (‘Oorlog is de voortzetting van politiek met andere middelen’) en Michel Foucault (‘Politiek is de voortzetting van oorlog met andere middelen’). De gedachte dat in ieder vredesverdrag een volgende oorlog besloten ligt, leidt tot een pessimistisch wereldbeeld: wereldvrede is een mooi, maar onbereikbaar ideaal.

Een soortgelijke gedachte komen we tegen in het werk van Spengler, die ervanuit gaat dat de natuurlijke staat tussen volkeren een staat van oorlog is. Voor Spengler is iedere volgende oorlog onvermijdelijk: ‘Voor de hardheid van deze feiten is geen uitvlucht mogelijk. De vredesconferentie van Den Haag van 1907 was het voorspel voor de Wereldoorlog, die in

Washington van 1921 zal het voorspel zijn van een nieuwe oorlog'. Ofwel: iedere vrede is de opmaat van een nieuwe oorlog. Hij kreeg gelijk, want de Tweede Wereldoorlog volgde niet lang daarna. Een logische gevolgtrekking uit dit type denken is dat er ook noodzakelijkerwijze een Derde Wereldoorlog zal volgen. Waar en wanneer zal de toekomst uitwijzen, maar achteraf zullen historici met logische verklaringen komen.

Literatuur en de Nederlandse identiteit

Iedere historicus wordt aangeleerd zich zo ver mogelijk van toekomstvoorspellingen te houden. Die attitude verhoudt zich echter slecht tot het publieke debat, waarin het wemelt van de toekomstvoorspellingen. Wie zijn morele of politieke gelijk wil halen moet de ondergang van iets aankondigen. Zo menen velen dat de eenheid van Europa ten onder zal gaan aan regionalisme, terwijl lieden van divers pluimage beweren dat de Nederlandse identiteit verloren zal gaan onder invloed van de opkomst van de islam. U vroeg mij bij de uitnodiging voor deze avond welk boek ik zelf zou schrijven en suggereerde dat ik vanuit een historisch of letterkundig perspectief misschien iets zou willen zeggen over de bedreiging van de Nederlandse identiteit of over de ondergang van de literaire canon. Over dat laatste kan ik kort zijn. Ik zit in de jury voor de Libris literatuurprijs voor dit jaar en zie geen enkele reden om voor de ondergang van de literatuur te vrezen. Ze neemt steeds nieuwe vormen aan en verandert voortdurend. Er worden nog steeds goede boeken geschreven en dat zal zo blijven. Ik voorzie dus geen ondergang van het Avondland voor de literatuur.

Maar zullen er ook genoeg lezers zijn? Spengler voorzag al dat het individu af zou zien van verdere ontwikkeling door zijn boeken aan de kant te leggen. Inderdaad zien we dat het literatuuronderwijs aan alle kanten zijn bestaansrecht moet bevechten en zware concurrentie van andere media ondervindt. Dat vind ik een zorgelijke ontwikkeling, zeker in combinatie met een andere tendens, namelijk de verengelsing van het hoger onderwijs. De steeds verder gaande verengelsing beschouw ik als een ernstige bedreiging van mijn bestaan als docent en onderzoeker op het terrein van de Nederlandse literatuur- en cultuurgeschiedenis, omdat ik gedwongen word mee te draaien in Engelstalige curricula en de inhoud van mijn colleges daar op moet aanpassen. Nu al is het nauwelijks meer mogelijk om op masterniveau te doceren over de grootste dichter uit de Nederlandse letteren, Joost van den Vondel.

Ik vind dat er veel zorgvuldiger met de Nederlandse taal en het Nederlandse culturele erfgoed zou moeten worden omgegaan om verdere verschraling van het academische landschap te voorkomen. Wie Vondel uit het curriculum elimineert, snijdt een deel van de Nederlandse identiteit weg.

Spengler heeft overigens geluk, want er blijkt ook een Engelse vertaling van zijn werk vervaardigd te zijn, in de jaren 1926-1928. Fragmenten uit zijn werk kunnen dus nog steeds in college behandeld worden. Je zou de studenten echter ook delen uit de prachtige Nederlandse

vertaling én het Duitse origineel toewensen. Niet alleen het Nederlands, maar ook andere talen zouden daarom gekoesterd moeten worden, zoals het Duits, Spaans, Frans, Italiaans en Russisch. De verengelsing van het hoger onderwijs, dat is voor mij de ondergang van het Avondland.